

Dialekt- och folkminnesarkivet

Uppsala

21769^x

NORRBOTTEN

Nederkalix

7/8 1952

Rönnqvist, Anna, 1952

Svar på ULMA:s frågelista M 188 Vård och användning
av vilda träd, buskar och örter på inägomark

20 bl.4:o

Genomsedd OSD

21769

1

Vård och användning av vil- Nedersta-
da träd, buskar och örter på in-
läns
ägomark.

Meddelare: Oscar Helin, f. 1874
" Perid Isaksson, " 1892
" Petrus Johansson " 1894

Villkor för huggning av skog:

Fram till 1895-1900 hägg
som som helst värtan var som helst
sin husbehovsskog. Egaren gjäts tog
utan någon hänsyn till skogen, hur
han "fann det han ville" på det ^{sitt} skatte-
belagda området, men ännu örniga
var inte "noga". Skogen var så värde-
lös, att ingen tänkte på att värda
den. Himmanslösa tog också skog utan
att fråga någon om lov. Det var då-

lig rakthållning på kromaskagarna,
 så den som hade lust att hugga storg
 där, gjorde det utan något hinder alls.
 Någon varsamhet iakttoogs inte när
 man högg, utan man misshandlade
 de med skogen till det obehagliga. Stora,
 vackra träd höggs ner många gånger
 utan att man tog reda på dem. De
 fick ligga kvar i skogen och rustna
 bort. - Videmera blev det bara påtristelse,
 som man tog, där man fann det
 mest spant men även nu man tillade
 de en gran som var lämplig till köb.
 Nu köper man påtristelse, fast man
 kanske går ut på skogen först och
 söker sig "en kväte" och frågar därefter
 ägaren, om man får hugga den.

Till påtristelse användes man tall
 och gran när det skulle användas till
 spant och till kvätkarna, wänggrän.

Till kålen användes bara gran.
 Det fanns inte sådana söttor till
 tallen, att de kämpade sig till kålar;
 granrotten blev fören på kålkålen.
 Mest högg man skogen vintertid, men
 rotvirket, som måste tas medan jorden
 var tårna (inte hade djälat) höggs om
 våren, sommaren ell. hösten.

Slavar:

Slavar till laggkärn höggs av
 både furu och gran. Till mjälkkärn
 skulle de absolut vara gran, som gav
 mindre bismak. Man gjorde mjälkkyltar
 och mjälkkläver, skvalpar (skvalpar-
 na) bunda ut fyrkantiga skivor, mindre
 än mjälkkyltan som lades i domma, när
 man var ^{den} eller körde den på mjälk-
 kärn. Skvalpar hindrade mjälken
 att röra frö mycket och skvalpa över
 kantorna på kyltan. Mjälkklägg och bann-

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 21769, A. Rönqvist, Np

kar gjordes också av gran, mjölkflaskor
från matsäcksbänk och smörkyllor, både
små och stora. - Kar och ämbar i
ladugården gjordes av furu, likaså
fiskkar, fiskkumror och fjärdingar. Alla
slags trätkärl gjordes också i hemmen,
kunkar, kumror, sävar.

Slåvarnas ^{inke} huggs, som annat virke,
med yta, kvistades, lagrades, klövs
och lades under sak¹⁾ d. v. i en ved-
bod. Man tog sedan in det och lade
det önda, ösu (på åarna, varom ut-
trycket under användes i stället för på)
i de stora häken, där det fick ligga
och bli "skarptarst", innan det använd-
des till kylor och mjölkflaskor. Slåvarna
huggs med yta, man klöv klabben

¹⁾ Tanligt uttryck för att ha in något inom
hus.

lill en viss djochlek, sågde och byrlade efter järnan. Kärnan laggades ihop.

Tumstavar avystrades sällan. Det fanns en och annan som gick omkring och sålde ^{laggkärl} som alla gjorde själva till hushåll. Halvfabrikat såldes aldrig.

Kärrhjul gjordes av björk. Det fanns särskilda personer som gjorde kärrhjul. Alla kunde inte. Våra hjulet var av björk, ekvar, lölar och want.

De flesta möbler gjordes av tall, och vägon snålska gång av björk. Gran användes aldrig till möbler. De som hade råd, målade möblerna, men ofta frökorn omålade furniurmöbler.

Talltimmer användes i de flesta fall till byggtrader, vägon gång gran. Till hus timrades fröst på ett

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 21769, A. Rönqvist, Np

ställe, det kallades att mysa, öp
 det, ännu att kvara upp det. En
 sådant upptimrat hus benämndes
 ett tåmrar. - Hammult tillbaka
 grovtäljde (bröka) timret. Man drog
 en skära med en kros längs efter
 stocken, rita. Sedan, när man flyttat
 "timramt", fintäljde man strökarna.
 Man använde yxor med krokiga,
 löslagbara skaft, så att de gick att
 vända. När man grovtäljde timret,
 hade man en stor yxa eller bila. Det
 benämndes också att tåta, stökan
 eller bäl (bila) dem. När huset tim-
 rades upp så det skulle stå, lades
 husmossa mellan strökarna. Det be-
 nämndes att mösa (mossa) huset.
 Allt bevärligt inomhus utgjordes av
 salt, fröskumar, dörrar, pander
 äsar, m. m. Till tvasskottlar använde

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 21769, A. Rönqvist, Np

des både tall och grann. Gammalt lill-
 kaka användes kly^v lill spröjs, kalla-
 des fönsterblöy (infattning^{en} av de
 små fönsterrutorna.) Man använde mest
 sådana, stru frickom sällan. - Första
 (örusla) struken på ett röst, ke-
 nämndes röstm^{ör}a.

Sälgbark såldes till garvare,
 någon gång ^{frags} granbark och så frö
 garvararändamål. Det var på så-
 dana ställen, där man kände
 lugga nu granbark. "Granlöpar"
 skars upp efter hela grannen
 och drogs av. Det blev stru
 barkstycken. När man brände
 gjära, lade man stru granlö-
 par i gropen i fjärdalen, frö

"Möjligen jämföres att staga med

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 21769, A. Rönqvist, NB

att inte fjäran skulle rimma ner
 i jorden. - Barken räknades ald-
 rig som någon inkomstkälla, an-
 nat än som en liten inkomst
 fr² småpojkar, fast man var
 nog 'man om' att dessa skulle
 passa på och ta bark när det
 passade sig fr² årstiden och andra
 lämpliga omständigheter. Sälgbark
 benämndes bark eller sälgbark, om-
 dan granbark mest kallades gran-
 löpar. Man tog granlös^{abl.}, när man
 bygg skogen, fr² eventuella behov.

Asp användes mycket
 sällan, undantagsvis till skaff
 på rävar, räfst^{öy}. Aspen var
 lätt och stark, men det måste vara
 fin asp, annars hotenade skaffet.
 Mest använde man i alla fall
 gran eller tall. Håren gjordes

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 21769, A. Rönqvist, Np

av björk, något annat bräslag var inte tillräckligt starkt, så att det höll. Rågen bröts ändå sönder ibland, varför det var nödbräddigt med reservrågor, innan slätten bröjades, i regel en för varje person.

Skaklar, stöplingar och röra gjordes av björk för att bli tillräckligt starka, hvarvsa till pinnhavar av björk eller gran, skaft till potätisgräv (hacka) mest av granstör. Hammalt tillbaka gräddes, gräddades, kommit med med "potatisgräv". Till brävdalar, som man för hade, gjordes stultningur, stätivet, av björk. Som det var fäst i detta. Även till "myllan", som användes för jord som var hög höstplöjd, när den bearbetades på våren. Till

an, ett dags harr som brukades
 långt tillbaka, sågs gran till trä-
 ställningen. Fällena var av järn
 och liknade "polatiigräv". Man gjö-
 de också gödselgryper själva. Klu-
 na, åkän, till dem var av björk.
 De måste vara starka. Äm skäftet.
 Till snörskovlar och spadar använ-
 des björk, till gödselskovelar, fus-
 skovelar, kunde man så gran.
 Karmslädor (åkslädor, kyrkslä-
 dar o. dyl.) gjordes av granbrädes.
 Virket var rothuggat, för en väl-
 dig granrot fick man bakkar-
 man. Skristor bröjades inte an-
 vändas förrän omkring 1880. Alla
 slädmedlar måste ovillkorligen
 vara av björk. Man rek med kö-
 karna till åkslädarna (ej själva-
 vävande.)

Tröskredskap:

Till slagor gjordes klackarna av björk, ären skaffet frödet mesta. Tröskmaskinerna var av trä, hemgjorda, med kätjul, kuggar m. m. av trä. Någon axel frötern möjligen av järn. Till kuggarna användes björk, annars gjordes maskinen för öv. av gran. Kastmaskinerna gjordes av lalleräder med hjulen av björk, likaså kuggarna. Spjälorna till säll gjordes av ek, som togs ifrån gamla ekfat som man köpte hos handlare. Skymsar var av gran och ären hässjevirke. Sedan bröjde man använda asp till detta, men det var inte så bra. Virket blev krakigt.

✓ Gädrensare

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 21769, A. Rönqvist, NB

Takspån, tåkstickor, gjordes av tall. Man 'spiltkade' dem med en spiltmaskin som drogs frö hand. Det var vanligt att vara 6 man som drog den, om man inte hade tillgång till en käck, då man använde sig av vattenhjul till att draga. —

Före år 1860-70 hade man mest näverlak. Det var näver av björk som användes. Laken blev mycket slaska, men de var gula. Oranpå näveret lades lakered frö att hålla fast det. Det fanns ingen spik, och när solen sken "knäppt" näveret. Man gjorde laken stöu pröste. Klade man för platt röste, rustnade, rustnade laket, då inte vatten rann av tillräckligt fort, när det regnade.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 21769, A. Rönngvist, Np

Ett närvalak kunde stoppa 80 år
 utan att undschällas. — När
 laket skulle läggas, var det van-
 ligt att grammarna hjälpte var-
 andra, utan tillsäggar. Den som
 skulle lägga laket, passade på
 en lugn och vacker dag, och när
 man såg att det gick man dit
 från flera gårdar, och så blev la-
 ket fort färdigt.

När av björk användes
 för till hemströjd. Man gjorde as-
 skar av olika slag, till kaffe,
 orker, smör, Senare till kantar.
 Så vitt och fint närur som möjligt
 togs, när björken varade. Arbeterna
 utkrusades ibland särskilt fint, om
 de var tänkta till prydnadsaskar i
 all symmetri, eller till cyaskar o. dyl.
 Rönn användes till hästkä-

bågar till rankdon. Trissa fall
 tog man hägg. Den användes ik-
 så till råspinnar.

Sälgen var halad. Det var ba-
 ra fråga om att kunna hålla
 borta den örsallt. Den var bedöv-
 lig att dränga in på ängarna.

Pottlågor av gran trimrades
 till linn och rep, Fina lågor mod-
 des ihop och var mycket lämpliga
 till drabbinor. De blev mjuka
 som andra rep. Natrep ^{att användas} vid mot-
 siske gjordes av björkridjör. Ung-
 björk var särskild lämpligt. De
 smiddes och blev som det finaste
 sackel.

Vid fjärbränning användes
 fjärsbukkar, f. omigt årgs till milor
 f vad trä som helst, björk och
 sall och gran. Kol användes till

smedjor och till masuvgren i Torv.
 En del sålde kol. Nån skogs-skiffen
 till kolning såldes En del vär blev
 eminerade på skog. De kalhöggs
 alldeles.

När ett hus timrats färdigt
 skulle det stå i flera år, väntan
 till det kom vaka i det, innan det
 brädslags. Detta frö att ett hus skulle
 stå, (sjunka, torka ihop) oordentligt
 Det blev då säkrare skydd mot köl-
 den. Thunt brädslags med breda brä-
 der. Endast en spik slags i ^{och} på mit-
 ten av varje bräda. Det var ont
 om spik. Den omiddes frö hand i var-
 je by. Mellan bräderna, där dessa
 möttes, sattes ikkor. Dessa spibades
 oordentligt frö att ^{slämma} klanga åt, så att
 inte vattnet kunde tränga mellan
 vid rengväder o. dyf. — Meddel.

berättlar, att i en gammal gård,
som han kände till, fanns inte
en enda spik till dess den brädfodra-
des. F. o. m. häkt låg lörb, huggat
i en fläns i takbandet (frunt be-
nämnt väggbandet) Det var av små-
granar, klorna mitt idu. Oranpå
lakonväxt låg rundkarkade smågranar
till takred, som korsades i röstet
och bildade där d. s. k. kammen.

röstet:

N31

NUN

Växstolar gjordes i varje hem.
I kland sk köpte man av särskilt
duktiga och kunniga män, som gjorde
till avsak, men det hövde nog till en
ohuslig husbröds anseende att kumra
göra växstolar och andra värdshaps,
spinnrockar, skruksstolar, skakar o. m.
själv. De gjordes av furu. - Skolärs-
kar fanns också i riklig uppsätt-
ning i hemmen. De gjordes av vad brä

som helst.

Fioler gjordes någons enkla gång. Psalmadikorn (något läran) gjordes av lunt viske, gran. Äm fiolerna gjordes av gran. Psalmadikorn var en låda med en sträng. Under denna fanns en spjälva med forskala. Man spelade med stråke. Strängarna var gjorda av seur (köpt). Stråken gjordes man själv av hästlagel. Träet till den var av björk.

Man gjorde korgarbeten i alla hem till husbehov. Korgar användes främst i mycket hög grad. Spännen, allmänt benämnt stikorna, spänades av lattsberg.

Trätmiddel gjordes av arka. Sapa kokades av asktrot och balg. Man hade stora lutlunnor i varje gård. Björkaska användes mest. Man eldade också mest

med björk.

Hagar (gårdesgårdar) fanns gott om. Rishagar gjordes av kluret virke, ärensä skedhagar. Rönshögan ^{mer} av runt virke.

Ät till skymärken, dockor o. dyl. användes vad slags virke som helst.

En del fanns, som gjorde vissa prydnadsaker av trä. Spinnrockar utskrades många gånger, även stolar och andra möbler. Spinnrockarna gjordes längre tillbaka av furu, men senare, när man bröjde allt svårare, gjordes skuravordningar, rullar o. dyl. av björk.

Det var ovanligt med allier till gårdarna. Det var mest patronerna som lät plantera till vissa herrgårdar, och då användes björk.

De enda trä, som fick stå

krav, immen i kyrorna var rörn och nå-
gon gång björk. Alla karrträäd togs bort.
Sålg och asp hölls efter överallt, de
räknades som rena skygget. Ljung fick
våta intill husväggarna, om det så
ville sig.

Pors togs in i rummen för
doftens skull, lutekgräs som växte i
sidos lader i kyrälåden och skåp.

Kummin togs vara på. Det
växte ymnigt. Man använde det till
kydder i bröd, i potatisost och till
medicin för vissa åkommor, ockhant
på vilket sätt.

Källa gars till färva sedan
man bröskat om bröskan. Men man gav
den ej till slaktfärs, då det blev smak
i köttet.

Brännässlar användes i var-
dagsfall som medel mot skygga.

Man brukade också pika kroppen
med den till hjälp mot någon åkom-
ma, möjligen utslag.

Remmassa ågs mycket frön
och användes till frida åt renar.

Anna Rönngvist 1951